

1. Esinäytös 1943–1945

Rooma, 24.–25. heinäkuuta 1943

Helteisenä iltapäivänä 28 mustaan asepukuun sonnustautunutta miestä istuu ikuisen kaupungin keskustassa sijaitsevassa keskiaikaisessa Palazzo Venezian linnassa. Renessanssityylisen salin seinät ja arvokkaiden mattojen peittämät lattiat ovat marmoria. Salin seinää koristavat taulut, jotka esittävät menneiden aikojen suurmiehiä. Kokoussalin seinustalla istuu yksin pöydän takana kohta 60 vuotta täyttävä Benito Mussolini, Il Duce, Italiaa jo kaksikymmentä vuotta hallinnut diktaattori. Hän katsoo kokouksen osallistujia, jotka ovat ryhmittyneet kahden pitkän pöytärivin taakse. Mussolini johtaa puhetta.

Italian fasismin suuri neuvosto (Gran Consiglio del Fascismo), kansallisen fasistipuolueen (Partito Nazionale Fascista, PNF) korkein päättävä elin, on juuri aloittamassa kokoustaan. Suuren neuvoston edellinen istunto oli pidetty 7. joulukuuta 1939. Edellisen kokouksen jälkeen Mussolini oli kolmen ja puolen vuoden aikana käytännössä tehnyt yksin kaikki Italian kannalta ratkaisevat päätökset. Hän oli liittänyt kesäkuussa 1940 maansa toiseen maailmansotaan Saksan rinnalle ja johtanut heti alusta saakka pieleen menneitä sotaoperaatioita. Italian armeija oli yksinkertaisesti täysin valmistautumaton moderniin sotaan: sen kalusto oli vanhentunutta ja riittämätöntä. Nyt Italian tilanne on – juuri näiden päätösten vuoksi – niin vakava, että Mussolini on suostunut, Dino Grandin painostamana, kutsumaan suuren neuvoston koolle. Dino Grandi on fasistien ja korpORAatioiden kamarin (Camera dei Fasci e delle Corporazioni) puhemies ja oikeusministeri. Grandin johtama kamari on korvannut vuonna 1939 Italian parlamentin, ja se on maan lakeja säättävä instituutio.

Mussolini puhuu ensimmäisenä. Alustuksensa päätteeksi hän asettaa ratkaisevan kysymyksen: ”Sota vai rauha?” Hän jatkaa: ”Englanti haluaa vallata Italian, pitää Italian vallattuna jatkossakin. Sen lisäksi meitä sitovat sopimukset. Pacta sunt

servanda (suom. “sopimukset on pidettävä”).” Mussolini haluaa siis jatkaa sotaa, koska pelkää Italian menettävän itsenäisyytensä joutuen ensin liittoutuneiden miehittämäksi ja sitten Iso-Britannian vaikutuspiiriin. Lisäksi hänestä maan on pysyttävä lojaalina saksalaiselle liittolaiselle ja hänen ystävälleen Adolf Hitlerille, jonka kanssa Italia on vuonna 1939 allekirjoittanut liittosopimuksen, jota hän itse on suurellisesti kutsunut “terässopimukseksi”.

Keskustelu etenee aaltoilevana useiden tuntien ajan. Dino Grandi, joka on ollut aloitteellinen suuren neuvoston kokouksen koolle kutsumiseksi, kehottaa omassa puheenvuorossaan Mussolinia jättämään armeijan ylipäällikön tehtävät kuninkaalle eli käytännössä palauttamaan Viktor Emanuel III:lle valtionpäämiehen tehtävät. Joillekin suuren neuvoston jäsenille jää epäselväksi, miksi ylikomentajan tehtävät pitäisi siirtää kuninkaalle. He ajattelevat ehkä, että se on tapa saada Savoijin kuningashuone sitoutumaan vahvemmin käynnissä olevaan sotaan. Olihan fasistien keskuudessa kuningashuoneen sotaintoa aina epäilty. Kuningas ei ollut kertaakaan vierailut sodan aikana rintamalla tapaamassa kuningaskuntansa sotilaita, jotka olivat sentään vuonna 1936 voitettuaan sodan Etiopiaa vastaan nostaneet hänet tämän afrikkalaisen maan keisariksi. Grandi ja kuningas olivat laatineet muutamaa päivää ennen kokousta suunnitelman, joka pyrki purkamaan Mussolinin institutionaalista valtaa. Riisumalla Mussolinin armeijan ylipäällikön asemasta ja korvaamalla hänet kuninkaalla viimeksi mainittu olisi myös palannut valtionpäämieheksi. Tämän aseman turvin kuningas olisi voinut vaatia Mussolinia luopumaan pääministerin tehtävistä. Tämän tapahtumaketjun käynnistäminen edellytti kuitenkin fasismin suuren neuvoston aloitteelle myönteistä päätöstä. Grandi ei ennen suuren neuvoston kokousta ehtinyt tavata kaikkia sen jäseniä, joten hän oli hyvin epävarma lopputuloksesta.

Kokouksella on kahdet kasvot. Välillä keskustelu on pitkälistä ja vaivautunutta. Eräänlaista varjonyrkkeilyä, jossa Grandi ja hänen luottomiehensä pyrkivät pitämään todelliset päämääränsä hämärän peitossa. Välillä keskustelu saa melko rai-vokkaita piirteitä. Eräs neuvoston jäsen, näin kerrotaan (kokouksesta ei ole olemassa pöytäkirjoja), kaivaa kotelostaan pistoolinsa esiin ja heiluttaa sitä.

Yö on kuuma ja pimeä. Linnaa ympäröivä Rooman keskusta on täysin tyhjä. Kuusi päivää aikaisemmin 662 yhdysvaltalaisista pommikonetta on pommittanut Roomaa. 3 000 kaupunkilaista on kuollut ja 11 000 on haavoittunut. Laajat alueet, jotka sijaitsevat rautateiden solmukohtien läheisyydessä, ovat tuhoutuneet. Sodan todelliset kasvot näyttävät nyt myös pääkaupungin siviiliväestölle. Paavi Pius XII on heti pommitusten jälkeen käynyt vierailulla tuhotulla San Lorenzon työläisalueella lohduttamassa väestöä. Mussolinia ei alueella näkynyt. Tilanne on täysin muuttunut siitä kesäkuun 10. päivästä vuonna 1940, jolloin ryhdikkäästi seisova Mussolini, saman Palazzo Venezian parvekkeelta, katse kohdistettuna Colosseumiin, oli julistanut sodan Ranskalle ja Iso-Britannialle. Kymmenistä tuhansista ihmisistä koostuva väkijoukko oli hurrannut innoissaan parvekkeella seisovalle miehelle, joka kutsui parveketta Italian komentosillaksi. Nyt, kolme vuotta myöhemmin, eletään tilanteessa, jossa liittoutuneet ovat tehneet muutamaa viikkoa aikaisemmin maihinnousun Sisiliaan ja ovat hyvää vauhtia miehittämässä koko saarta. Tiedetään, että sen jälkeen he suuntaavat varmasti kohti Manner-Italiaa. Maata 22 vuotta hallinnut fasistinen diktatuuri on nyt syvässä sotilaallisessa ja poliittisessä kriisissä. Tyytymättömyys kumpuaa myös Dino Grandin kaltaisten pitkän linjan fasistien piiristä. He pelkäävät asemansa puolesta.

Kello 23 suuren neuvoston kokouksessa pidetään lyhyt tauko. Grandi keskustelee käytävillä muiden osallistujien kanssa, taivuttaa heitä aloitteensa taakse. Tauon jälkeen keskustelu jatkuu vielä joitakin tunteja, kunnes kello kaksi yöllä suuri neuvosto äänestää: 19 ääntä Dino Grandin aloitteen puolesta, kahdeksan sitä vastaan ja yksi tyhjä ääni. Mussolini on pakotettu luopumaan armeijan johdosta ja sen seurauksena myös maan johdosta. Kello 2:40 kokous on päättynyt. Samalla on päättynyt Mussolinin valtakausi.

Mussolini oli ollut kokouksen aikana hiljainen. Hän oli passiivinen sekä mieteliäs ja vaikutti välillä poissaolevalta. Omalla käytöksellään hän oli ehkä antanut ymmärtää, että oli valmis alistumaan suuren neuvoston päätökseen ja mahdollisesti luopumaan suosiolla vallasta.

25. heinäkuuta aamulla kello kahdeksan muutaman tunnin yöunien jälkeen Mussolini on taas kerran Palazzo Veneziaassa. Hän istuu työpöytänsä ääressä, käy läpi asiakirjoja ja hoitaa valtion johtamiseen liittyviä juoksevia asioita. Hän on päivän mittaan pannut merkillä, ettei oikein saa yhteyttä alaisiinsa. He eivät vastaa hänen puhelinsoittoihinsa, tai heidän avustajansa ilmoittavat, että nämä ovat juuri nyt tavoittamattomissa. Mussolini oli kenties ajatellut tämän johtuvan siitä, että oli kesäsunnuntai. Sodasta huolimatta monet roomalaiset olivat rannoilla tai maaseudulla.

Iltapäivällä kello viisi Italian kuningas Viktor Emanuel III ottaa Rooman Villa Ada -puistossa sijaitsevassa palatsissaan protokollan mukaisesti henkilökohtaisesti vastaan Mussolinin, joka on tullut tuomaan kirjallisen eroilmoituksensa. Tilaisuuden lopuksi kuningas kättelee pitkään ja lämpimästi Mussolinia sanoen hänelle, että Il Ducella on nyt Italiassa paljon vihamiehiä, mutta hänellä on kuitenkin ainakin yksi hyvä ystävä: hän, kuningas Viktor Emanuel III. Seremonian loppu poikkeaa virallisesta kaavasta. Lyhyen 20 minuutin mittaisen muodollisen tilaisuuden jälkeen, kun Mussolini on astumassa ulos kuninkaan palatsista, karabinieerit pidättävät hänet yllättäen. Kuningas on antanut käskyn muutamaa tuntia aiemmin. Karabinieereilla on lupa ryhtyä voimatoimiin, mikäli Mussolini reagoi. Voimaa ei tarvitse käyttää: Mussolini on alistunut omaan kohtaloonsa. Hänen katseensa painuu maahan.

Diktaattori viedään salaiseen pidätyspaikkaan, karabinieerien Rooman aliuupseerikouluun, toisen kasarin kautta. Vallasta riisuttua diktaattoria viedään ambulanssilla, jonne ahtautuvat hänen ja sihteerinsä lisäksi kahdeksan karabinieeria. Tapahnutat halutaan pitää piilossa julkisuudelta: pelätään fasistien reaktiota. Reaktiota ei näy. Kun Mussolinin vetäytymisestä maan johdosta ilmoitetaan, ihmiset kaduilla lähinnä hurraavat sille, että sota on kenties loppumassa. Monet, jo siinä varhaisessa vaiheessa entiset fasistit, yrittävät tuhota kaikki ne asiakirjat, jotka voisivat todistaa heidän kuuluneen fasistipuolueeseen. Rooman katujen viemärikaivoista löytyy revittyjä jäsenkirjoja ja hylättyjä kokardeja. Italiaa 20 vuotta hallinnut fasistinen diktatuuri on 25. heinäkuuta 1943 sortunut muutamassa tunnissa.

Salòn 600 päivää

Mussolinin eron ja pidättämisen jälkeen kuningas oli nimittänyt Italian pääministeriksi 72-vuotiaan marsalkka Pietro Badoglion. Maa oli jatkanut sotaa Saksan rinnalla, ikään kuin Mussolinin poistuminen näyttämöltä ei olisi vaikuttanut asioihin mitenkään. 8. syyskuuta 1943 marsalkka Pietro Badoglio oli ilmoittanut yllättäen Italian allekirjoittaneen viisi päivää aikaisemmin Cassibilen pienessä sisilialaiskylässä salaisen aseleposopimuksen liittoutuneiden kanssa ja Italian kuninkaallisen armeijan siirtyvän taistelemaan heidän rinnalleen saksalaisia vastaan, vaikkakin ilman liittoutuneen valtion statusta.

Italian kuningasperhe oli välittömästi ilmoituksen jälkeen hämärän turvin paennut Roomasta liittoutuneiden hallitsemien Etelä-Italian alueiden välittömässä läheisyydessä sijaitsevaan Brindisiin turvaan. Kerrotaan, että kuninkaan palatsin vartijat, ilmeisesti tietoisina siitä, mitä oli tapahtumassa, eivät mielenosoituksellisesti edes tehneet sotilastervehdystä pakenevalle kuninkaalle. Valtionpäämies oli jättänyt viranomaiset ja armeijan yksiköt ilman ohjeita, täysin yksin, entisen katkeroituneen saksalaisen liittolaisen miehitys- ja asejoukkojen armoille. Tuon liittolaisen kanssa armeijan joukot usein jakoivat ulkomailla samoja asemia. Pelkästään kreikkalaisen Kefalonian saarella saksalaisjoukot teloittivat viikon aikana syyskuussa 5 000 antautunutta italialaista sotilasta kostoksi maan siirtymisestä liittoutuneisiin Saksaa vastaan rintaman toiselle puolelle. Aselevon jälkeen saksalaisten vangitsemat italialaiset sotilaat eivät kuuluneet Hitlerin tulokinnan mukaan Geneven sopimuksen piiriin, vaan he olivat käytännössä lainsuojattomia. Italian hallitus oli onnistunut pettämään samalla kerralla fasistit, saksalaiset ja oman maansa sotilaat ja kansalaiset, joiden turvallisuudesta ja suojelusta kuningashuone ja Badoglio eivät piitanneet. Kuninkaan ja Badoglion pako toki mahdollisti Italian valtiollisen jatkuvuuden. Mikäli saksalaiset olisivat onnistuneet saamaan heidät vangittua, todennäköisesti Italia olisi institutionaalisesti lakannut olemasta.

Benito Mussolini oli aselevon julkistamisen aikaan vangittuna Roomasta 200 kilometriä itään sijaitsevassa Campo Imperatoressa, Gran Sasso -vuorella, 2 000

metrin korkeudessa sijaitsevan hiihtokeskuksen funktionalistisessa vuoristohotellissa. Campo Imperatoreen pääsi vain köysiradalla tai pieniä vuoristopolkuja pitkin. Mussolinin jättäminen tähän paikkaan, josta saksalaiset suhteellisen helposti vapauttivat hänet, oli valtava virhe. Mussolini olisi pitänyt siirtää mahdollisimman nopeasti Etelä-Italiaan saksalaisten ulottumattomiin. Ilmeisesti kuninkaan pako oli ollut niin hätäinen, että tätäkään yksityiskohtaa ei ehditty tai haluttu hoitaa kuntoon. Jäihän saksalaisten käsiin myös kuninkaan tytär Mafalda, joka kuoli liittoutuneiden pommituksessa vuonna 1944 Buchenwaldin keskitysleirillä, jonne hänet oli vangittu.¹

12. syyskuuta 1943 kolmannen valtakunnan erikoisjoukkojen upseerin Otto Skorzenyn suunnittelema ja johtama laskuvarjojääkäreiden ja erikoisjoukkojen uskalias operaatio vapautti Mussolinin vankeudesta vuoristohotellissa. Saksalaiset saapuivat paikalle vuoristopolkuja pitkin ja valtasivat köysiradan lähtöaseman, josta he nousivat Campo Imperatoreen. Samaan aikaan ilmasta saapuivat suuret liitokoneet, jotka toivat lisävahvistuksia. Skorzeny saapui pienellä saksalaisvalmisteisella Fieseler Fi 156 Storch² -lentokoneella, joka oli tarvinnut vain 20 metriä vastäkeen laskeutumisessa.

Hotellilla vartiossa olevat italialaiset joukot eivät tehneet vastarintaa, ja neuvotte-lujen jälkeen he luovuttivat Mussolinin saksalaisille. Yksi italialainen sotilas oli kuol-lut sitä ennen tulituksessa alempana vuoristossa sijaitsevalla köysiradan väliasemalla. Samalla Fieseler Fi 156 Storch -koneella, jolla Skorzeny oli saapunut, vapautettu Mussolini lennätettiin pois vuoristohotellista. Lentoalähtö oli hurja. Sotilaat pitivät koneen siivistä kiinni estääkseen sen ennenäikaista lähtemistä liikkeelle. Kun kierrokset nousivat tarpeeksi korkealle, sotilaat päästivät koneen siivistä irti, kone kiihdytti

---

¹ Savoijin prinsessa Mafalda (1902–1944) oli naimisissa Hessenin prinssin Philippin (1896–1980) kanssa. Philipp, Hessenin maakreivin Friedrich Karlin (1868–1940) kolmanneksi vanhin poika, vangittiin myös, mutta hän selvisi hengissä koettelemuksista päinvastoin kuin vaimonsa. Friedrich Karl oli henkilö, joka valittiin 9. lokakuuta 1918 Suomen kuninkaaksi ja joka muutama kuukausi myöhemmin kieltäytyi tarjotusta kruunusta. Monimutkaisen perimysjärjestyksen seurauksena Philippin ja Mafaldan esikoinen olisi ollut Suomen kruununperijä.

² Fieseler Fi 156 Storch -lentokoneita oli myös Suomen ilmavoimien käytössä 1939–1960. Yksi koneista on näytteillä Suomen ilmailumuseossa Vantaalla.

vauhtiaan 60 metriä, lähti tippumaan rotkon reunan jälkeen alas, kunnes se sai tarpeeksi ilmaa siipiensä alle ja lähti nousuun. Storch-koneessa oli selvästi ylikuormaa, koska lentäjän ja Mussolinin lisäksi mukaan oli ahtautunut myös Skorzeny. Lentokoneen käyttö pakomatkaa varten johtui siitä, että kuninkaalle lojaalit italialaiset joukot olivat asemissa teillä, jotka johtivat pois alueelta. Mussolinin kone laskeutui Roomaan, josta hänet lennätettiin Müncheniin, jonne hänen perheensä oli tuotu turvaan. Otto Skorzeny, Mussolinin vapauttamisen sankari, tulee palaamaan tarinaamme toisen maailmansodan jälkeen vielä muutamaa otteeseen.

Mussolini saapui ehkä hieman vastentahtoisesti 14. syyskuuta Saksaan Hitlerin luokse itä-preussilaiseen Rastenburgin kaupunkiin³, jossa sijaitsi saksalaisen diktaattorin bunkkereista ja muista rakennuksista koostuva päämaja Wolfsschanze (Sudenpesä). Mussolini tuli kiittämään Führeriä vapauttamisestaan ja siirtyi sitten välittömästi Pohjois-Italiaan saksalaisten ja fasistien hallitsemille alueille. Saksalaisten kuvaamista uutisfilmeistä näkyy, että Hitleriä tapaava Mussolini on väsynyt, hämmentynyt, ja hänen katseensa on lasittunut. Hän on pukeutunut samoihin vaatteisiin, jotka hänellä oli päällään muutama vuorokausi aikaisemmin, kun hänet vapautettiin. Hän on pukeutunut pitkään mustaan mantteliin, päässään hänellä on musta lierihattu, manttelin alla hänellä on musta puku, valkoinen paita ja kaulaansa musta kravatti. Mussolini näyttää näissä kuvissa enemmän pakenevalta rosvo-päälliköltä kuin valtionpäämieheltä. Asu ja olemus kuvaavat todennäköisesti selkeästi sitä, mikä oli myös Mussolinin sisäinen tunne. Hän oli menettänyt toivonsa sodan voittamiseen ja fasismin jatkumiseen todennäköisesti jo kuukausia ennen hänet erottanutta äänestystä. Mussolini tiedosti olevansa nyt vapautumisensa jälkeen käytännössä Hitlerin kohtalontoverina ja panttivankina. Niiden henkilöiden joukossa, jotka olivat Hitlerin saattueen kanssa vastaanottamassa vapautettua Mussolinia, italialaisen diktaattorin Vittorio-pojan lisäksi, oli italialainen filosofi ja tuleva uusfasismin pääteoreetikko Julius Evola. Hän on yksi tarinamme keskeisimmistä hahmoista.

---

³ Nykyisin kaupunki on Puolassa, Liettuan rajan tuntumassa, ja sen nimi on Ketrzyn.

23. syyskuuta 1943, yhdeksän päivää Hitler-tapaamisen jälkeen, Mussolini astui saksalaisten vastaperustaman Italian fasistisen tasavallan johtoon. Mussolini kuului tasavallan synnyin Münchenistä radioteitse 18. syyskuuta. Tasavallan virallinen pääkaupunki oli Rooma, mutta sotatilanteesta ja rintaman uhkaavasta läheisyydestä johtuen sen hallintokeskuksina toimivat Milano, Brescia ja muutama muu Pohjois-Italian pienempi kaupunki. Niiden joukossa oli myös Gardajärven rannalla sijaitseva Salòn pikkukaupunki. Italiassa fasistien tasavalta tunnetaan yleisesti nimellä Salòn tasavalta (Repubblica di Salò), koska kaikki tasavallan hallituksen tiedotteet julkaistiin kyseisestä kaupungista, jossa sijaitsivat ulkoministeriö ja propagandaministeriö. Hallituksen tiedotteet, joita luettiin Stefani-tietotoimiston välityksellä myös radiossa, jota miljoonat italialaiset kuuntelivat, alkoivat aina sanamuodolla ”Salò tiedottaa”. Monet Mussolinin tukijat olivat siirtyneet liittoutuneiden kontrolloimasta etelästä saksalaisten miehittämään Pohjois-Italiaan sitä mukaa kun vihollisjoukot olivat edenneet. Mussolini oli asettunut perheineen asumaan nykyisin hotellina toimivaan upeaan Villa Feltrinelli -huvilaan, joka sijaitsee Gargnanon pikkukaupungissa, joka kuten Salò, on Gardajärven rannalla. Gargnanossa sijaitsi myös Palazzo Feltrinelli, palatsi, joka oli Mussolinin virallinen residenssi ja hallituksensa pääpaikka.

17. marraskuuta 1943 tasavaltalainen fasistinen puolue (Partito Fascista Repubblicano, PFR) oli ilmoittanut, että Italian fasistisen tasavallan nimi oli nyt virallisesti Italian sosiaalinen tasavalta (Repubblica Sociale Italiana, RSI). Nimi oli ollut kiistan kohteena. Hitler olisi halunnut valtion nimen olevan Italian fasistinen tasavalta, kun taas Mussolini halusi nimeksi Italian sosialistinen tasavalta. Lopputulos oli ollut kahden diktaattorin välinen kompromissi.

Salòn 600 päivää olivat erittäin raa’an sisällissodan aikakausi. Kommunistisen, sosialistisen, kristillisdemokraattisen ja muiden antifasististen puolueiden partisaanit taistelivat Mussolinin johtamia fasisteja ja saksalaisia vastaan. Partisaaneja kaatui sisällissodassa kahden vuoden aikana noin 50 000. Saman verran kaatui fasisteja. Fasistien kohdalla tämä luku ei sisällä sisällissodan virallisen päättymisen jälkeen murhattuja henkilöitä. Vuoden 1943 jälkeen sodassa menehtyi lisäksi 100 000 siviiliä, pääasiallisesti ilmapommituksissa, ja 200 000 italialaista sotilasta, jotka kuolivat Ita-

lian kuningaskunnan armeijan, Italian sosiaalisen tasavallan armeijan, liittoutuneiden ja saksalaisten välisissä varsinaisissa valtioiden välisissä sotilasoperaatioissa.

Fasistisen diktatuurin aikana, vuodesta 1921 vuoteen 1943, Italiassa oli kuollut huomattavasti vähemmän järjestelmän poliittisia vastustajia kuin heitä oli menettänyt edellisen samanpituisen historiallisen ajanjakson aikana 1900-luvun alkupuolella kun Italiaa hallitsi liberaalipuolue. Fasismin aikana tuomittiin kuolemaan poliittisin perustein 42 henkilöä ja teloituksia pantiin täytäntöön 25 kappaletta. Luvut ovat häviävän pieniä siihen nähden, mitä samoina aikoina tapahtui muissa totalitaarisissa valtioissa, esimerkiksi Neuvostoliitossa tai Saksassa. Fasismin valtaannousua edeltäneissä katutaisteluissa oli toki ollut puolin ja toisin kaatuneita ehkä joitakin satoja, ja fasismin aikoina tapahtui myös joitakin diktatuurin vastustajien yksittäisiä salamurhia. On kuitenkin todettava, että valtaan päässyt fasismi ei enää tarvinnut väkivallan käyttöä maan poliittisen kontrollin välineenä. Toki väkivallan käytön mahdollisuus oli aina uhkaavasti läsnä. Fasismi kuitenkin nautti melko laajaa kannatusta kansanjoukkojen parissa. Suosio kesti siihen asti, kunnes sotaonni toisessa maailmansodassa kääntyi.

Italian sosiaalinen tasavalta yritti palauttaa fasismin poliittisille juurilleen, aikaan ennen fasismin valtaannousua, jolloin liikkeen vaatimukset sisälsivät myös yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden, ellei peräti sosialismin, vaateita. 14. marraskuuta 1943 fasistisen puolueen kokous oli esittänyt Veronassa julistuksen II manifesti di Verona (Veronan manifesti), jossa ilmaistiin lopullisesti päätös luopua monarkiasta ja julistettiin tasavallan olevan sosiaalinen. Manifestissa julistettiin työn olevan tasavallan perusta ja yksityisomaisuus hyväksyttiin vain, jos se ei perustunut työn riistoon. Talous asetettiin tiukasti valtion ohjaukseen ja yritykset sosialisoitiin. Tarkoitus oli jakaa yritysten voitot tasaisesti omistajien ja työntekijöiden välillä. Oikeus asumiseen huokein hinnoin – valtion rahoitteisissa omistusasunnoissa – kirjattiin manifestiin, kuten myös asetus minimipalkasta. Ammattiliittojen jäsenyys tuli kaikille työntekijöille pakolliseksi. Ammattiliitot saivat keskeisen aseman poliittisessa järjestelmässä, ja niiden edustajat määrättiin nimitettäväksi myöhemmin pidettävään konstitutio-

naaliseen – tasavallan perustuslailliseen – kokoukseen. Sotatilanteen vuoksi kokousta ei pidetty koskaan.

Ulkopolitiikan alalla Veronan manifesti vaati Euroopan yhteisön perustamista. Manifestin laatijat suhtautuivat hyvin kriittisesti kolonialismiin. Yhdysvallat ja Iso-Britannia julistettiin vihollisiksi. Manifestissa ehdotettiin kolonialismin lopettamista ja Afrikan tasa-arvoista yhteistyötä Euroopan kanssa siten, että köyhempi maanosa olisi voinut hyödyntää luonnonresurssinsa oikeudenmukaisessa kansainvälisessä kaupassa. Erityisesti julistuksessa korostettiin hyvän yhteistyön merkitystä arabien ja eurooppalaisten välillä, koska arabeja pidettiin sivistyneinä ja yhteiskunnallisesti järjestäytyneinä. Juutalaisvastaiset Saksan kolmannen valtakunnan mukaiset rotulait, jotka Italia oli ottanut käyttöön vuonna 1938, pidettiin voimassa. Käytännössä Salòn tasavalta käynnisti rotulakien täytäntöönpanon toden teolla: 8 000 italialaista juutalaista kuoli näiden toimien seurauksena.

Veronan manifesti oli monien fasistijohtajien yhteisesti kirjoittama. Sen yhteiskunnallisesti radikaaleimmista kohdista vastasi Nicola Bombacci, joka ei ollut fasistisen puolueen jäsen puolueen valtakauden aikana vuosina 1921–1943. Vasta Salòn tasavallan perustamisen jälkeen hän liittyi uuteen tasavaltalaiseen fasistiseen puolueeseen, koska näki sen edustavan radikaalia yhteiskunnan muuttamisyritystä. Bombacci oli ollut pitkän linjan kommunisti, yksi Italian kommunistisen puolueen perustajista vuonna 1921. Hän oli tuntenut henkilökohtaisesti Leninin ja Stalinin. Hän oli johtanut vuonna 1924 Italian kommunistisen puolueen delegaatiota Leninin hautajaisissa. Päinvastoin kuin monet muut italialaiset kommunistit ja sosialistit, jotka olivat paenneet ulkomaille, Bombacci oli jäänyt Italiaan fasismin voittokulun vuosina. Hän oli toiminut ulkomaankaupan alalla ja hoitanut Italian ja Neuvostoliiton välisiä valtiollisia kauppasuhteita. Vuonna 1927 hänet oli erotettu Italian kommunistisesta puolueesta, mutta hän jäi silti töihin, aina vuoteen 1930 asti, Neuvostoliiton Italian suurlähetystön kaupalliselle osastolle. Hän oli ilmeisen tärkeä henkilö sekä Mussolinille että Stalinille.

Veronan manifesti oli ideologinen yritys taistella kasvavaa kommunistien kannatusta vastaan toteuttamalla “vasemmistofasistien” vaatimuksia uudesta poliittisesta

ja yhteiskunnallisesta järjestelmästä. Tämä ei kuitenkaan kasvattanut Mussolinin kannatusta ratkaisevasti. Partisaanien vastarinta oli fasistien tasavallan alueella kasvanut, ja verinen sisällissota oli alkanut. Samalla fasismin käynnistämän liittoutuneita vastaan käytävän sodan seuraukset olivat raskaita, erityisesti liittoutuneiden suorittamien suurkaupunkien pommitusten vuoksi, jotka kohdistuivat valitettavan usein siviiliväestöön. Kansa oli syvästi tyytymätön sotaan, jonka lopputulos alkoi olla monien silmissä selvä. Kansasta tuntui, että kärsimykset olivat täysin turhia, koska tappio oli väistämätön. Mussolini ei kyennyt lunastamaan taistelukentillä antamaansa lupausta lyhyestä voittoisasta sodasta.

Saksalaiset pitivät Pohjois-Italiaa rautaisessa otteessaan käytännössä miehittäen maata. Joitakin Pohjois-Italian itäisiä osia oli peräti virallisesti erotettu emämaastaan ja liitetty kolmanteen valtakuntaan ilman fasistien vastalauseita. Michiä vietiin väkisin pakkotyöhön Saksaan tai heitä värvättiin pakolla Salòn armeijaan, ja siksi monet mieluummin liittyivät partisaaneihin. On kuitenkin myös totta, että kymmenettuhannet nuoret – joskus vasta 12-vuotiaat lapset – liittyivät omasta tahdostaan Mussolinin ja saksalaisten vapaaehtoisjoukkoihin, jotka taistelivat Salòn varsinaisen armeijan rinnalla. *Brigate Nere* (Mustat prikaatit), puolisotilaallinen joukko, jonka vahvuus oli noin 30 000 miestä ja joka koostui yksinomaan puolueen jäsenistä, toimi tasavaltalaisen fasistisen puolueen suorassa alaisuudessa. *Brigate Nere* suoritti vastasisissotaan liittyviä operaatioita partisaaneja vastaan. Samoissa tehtävissä toimi myös taistelusukeltajista koostuva yksikkö *Decima MAS*, joka oli siirrynyt taistelemaan mereltä maalle toimien sekä liittoutuneita että partisaaneja vastaan. Yksikön vahvuus oli 20 000 erikoiskoulutettua miestä, ja se taisteli yksinomaan komentajansa, ruhtinas Junio Valerio Borghesen alaisuudessa, irrallaan saksalaisten ja fasistien komentoketjuista. Poliisitehtäviä hoiti *Guardia Nazionale Repubblicana* (GNR, Kansallinen tasavaltalaiskaarti), joka perustettiin loppuvuonna 1943 korvaamaan karabiniereit Salòn tasavallan alueella. Kaartin tehtävä oli valvoa yleistä järjestystä. Sen vahvuus oli korkeimmillaan 140 000 miestä. Italialaisilla vapaaehtoisilla oli myös mahdollisuus taistella *Waffen-SS*-divisioona Italian riveissä. Divisioona toimi suoraan saksalaisten alaisuudessa, ja sen vahvuus oli 15

000 miestä. Myös naisilla oli mahdollisuus palvella vapaaehtoisesti Salòn tasavaltaa 4 500 naisen muodostamassa joukko-osastossa – Servizio Ausiliario Femminile, Naisten apupalvelu – jota johti Piera Gatteschi Fondelli, ainoa nainen, joka on italialaisissa asevoimissa koskaan noussut kenraalin sotilasarvoon. Myös Decima MAS:lla, taistelusukeltajyksiköllä, oli värvätyinä logistisissa tehtävissään naispuolisia vapaaehtoisia.

Monet niistä vapaaehtoisista, jotka värväytyivät Salòn joukkoihin, ovat kertoneet myöhemmin, että he tiedostivat, että kyseessä oli hävitty taistelu, mutta siitä huolimatta he halusivat puolustaa Italian kunniaa ja vannottua sotilasvalaa. Heidän mielestään kuningasperhe ja petturit olivat häpeällisesti tahranneet maansa kunniaa hylkäämällä saksalaisen liittolaisensa ja Mussolinin. Uskollisuus ja kunnia olivat näille vapaaehtoisille tärkeimmät arvot, jotka ohjasivat heidän päätöksiään.

Mussolini oli Salòn 600 päivän aikana masentunut, kuten selviää hänen kirjeistään rakastajattarelleen Claretta Petaccille. Mussolini oli pettynyt siihen, että hänen lähi-toverinsa ja Italian kuningas, jotka olivat hänelle kaiken velkaa, olivat pettäneet hänet sinä heinäkuuisena yönä vuonna 1943. Tähän kaikkeen liittyi myös suuri henkilökohtainen tragedia: Mussolini oli teloituttanut saksalaisten painostamana tammikuussa 1944 vävynsä, Italian entisen ulkoministerin Galeazzo Cianon, joka oli äänestänyt häntä vastaan kuuluisassa fasistien suuren neuvoston kokouksessa. Tämä oli johtanut diktaattorin välirikoon hänen rakkaan Edda-tyttärensä kanssa, joka oli ollut Cianon kanssa naimisissa.

Mussolini tiedosti jo hyvin varhaisessa vaiheessa, ilmeisesti jo vuodesta 1942 alkaen, että sota oli hävitty. Hän ymmärsi myös, että hänen henkilökohtainen kohtalonsa oli lyöty lukkoon. Mussolini oli pettynyt italialaisiin. Hänellä oli myös selkeä käsitys siitä, että Salössä asioista päättivät tosiasiallisesti saksalaiset. Hänen osallistumisensa Salòn hallituksen toimiin oli siksi rajallista, ja hän ei enää kysynyt innostamaan omia joukkojansa eikä edes itseään. Ehkä Mussolini ei edes enää halunnut innostua mahdottomina pitämiensä päämäärien puolesta.

Salòn viimeiset viikot olivat, kuten aina tällaisissa historiallisissa käännteissä, äärimmäisen pelkuruuden ja äärimmäisen rohkeuden viikkoja. Toiset pakenivat, kun huo-

masivat, että mistään ei ollut enää mitään hyötyä. Toiset taas jäivät loppuun saakka Mussolinin rinnalle menettäen kaiken, paitsi ehkä historiallisesti ottaen kyseenalaisen kunnian, huolimatta siitä, että heillä kenties loppujen lopuksi olisi ollut mahdollisuus antautua tai paeta.

Tasavaltalaisen fasistipuolueen direktoraatti eli sen korkeimman johtoryhmän viimeinen kokous pidettiin 3. huhtikuuta 1945. Kuukauden sisällä moni kokouksen osallistujista tulisi olemaan kuollut. Mussolini, kuten aina, ei ollut kokouksessa mukana: hänellä oli tapana ottaa vastaan kokouksen jälkeen Palazzo Feltrinelliin tai Villa Feltrinelliin osallistujien delegaatio, joka informoi häntä kokouksen sisällöstä ja sen päätöksistä. Mussolinia lukuun ottamatta puolueen koko johto oli vielä viimeistä kertaa paikalla. Journalisti Nicola Raon tekemien tutkimusten mukaan direktoraatin piti laatia eräänlainen fasismin testamentti. Tasavaltalaisen fasistipuolueen ”vasemmiston” edustajat halusivat kirjata kokouksen pöytäkirjaan määritelmän ”fasistinen sosialismi”, olihan Mussolini kirjoittanut 15. lokakuuta 1944 Corriere della Sera -lehteen: ”Sosialisaatio ei ole muuta kuin italialainen, inhimillinen, meidän omamme ja ainoa mahdollinen sosialismin toteuttaminen.” Mussolini oli myös lisännyt olleensa ja olevansa edelleen sosialisti. Puolueessa ”oikeisto” edustava Pino Romualdi taas totesi direktoraatissa, että fasismilla oli tietysti sosiaalinen ohjelma, mutta se ei silti ollut missään tekemisissä sosialistisen materialismin kanssa. Lopuksi johtoryhmä hyväksyi määritelmän ”fasismin sosiaalinen järjestelmä”. Kun partisaanit teloittivat Nicola Bombaccin, Leninin ja Stalinin ystävän, 28. huhtikuuta 1945, hän huusi hämmentyneelle teloituskomppanialle, joka koostui kommunistipartisaaneista: ”Eläköön sosialismi!” Fasismin ristiriitaisuuksia.

Salòn viimeisessä kokouksessa päätettiin doktriiniin liittyvien asioiden lisäksi myös käytännön toimista. Puolue olisi vetäytynyt Milanosta pohjoiseen sijaitsevaan Valtellinan solaan taistelemaan Mussolinin johdolla viimeistä taistelua aina kuolemaan saakka. Ensimmäisten joukkojen oletettiin jo olevan ryhmittäytymässä alueelle. Salòn tasavallan hallituksen kokousten pöytäkirjoista, joita pidettiin vielä direktoraatin kokoontumisen jälkeen, saa selkeästi käsityksen, että Mussolinin mielestä valtioiden armeijoiden välinen sota oli hävitty. Hän oli kuitenkin sitä mieltä,

että Saksaan ja Italiaan syntyisi miehittäjiä vastaan laaja kansalaisten vastarinta, joka mahdollisesti nojautuisi sotilaallisesti Alpeille rakennettuihin viimeisiin linna-keisiin, jotka toimisivat sissisodan tukikohtina, myös sen jälkeen kun johtajat olisivat kunniaakkaasti kaatuneet taistelussa.

Fasistinen puolue päätti tämän lisäksi direktoraatin viimeisessä kokouksessa salaisesta projektista, jolle annettiin koodinimi ”Pdm”.⁴ Nicola Rao kirjoittaa ”lohi-käärmeen munista”, fasistisista soluista, joita oli perustettava väistämättömän fasismin vallan kaatumisen jälkeen kaikkiin merkittävimpiin italialaisiin kaupunkeihin. Näiden solujen piti olla valmiita rekrytoimaan kokonaan uuden sukupolven aktiivisteja, jotka jatkaisivat taistelua muuttuneissa olosuhteissa uusin keinoin. Tämän projektin hyväksymisen Salòn direktoriassa 3. huhtikuuta 1945 voidaan katsoa olleen italialaisen uusfasismin virallinen syntyhetki. Fasismin idea ei kuolisi Mussolinin ja hänen johtokaartinsa kanssa Valtellinassa, vaan se säilyisi elävänä myös tappion jälkeen. Oli syntynyt poliittinen jatkumo fasistisen tradition sisällä. Oli syntynyt uusfasismi.

Viimeinen taistelu ei koskaan toteutunut, vaikka väsynyt diktaattori apaattisesti itsekin unelmoi kunniallisesta kaatumisesta aseet käsissään Valtellinan laaksossa. Mussolini oli yhä yksinäisempi ja väsyneempi. 23. huhtikuuta 1945 hän oli lähimpiä kansa Milanossa, jossa alkoivat rautatieläisten lakot ja partisaanien toteuttamat asevarikoiden haltuunotot. Seuraavana iltana Brigade Nere -joukko-osastojen jäänteet marssivat kaupungin keskustaan. He marssivat mustissa asepuvuisaan syvän synkän hiljaisuuden saattelamina puolustamaan tyhjän ja pimeän kaupungin aavemaisia hallintorakennuksia. Taistelun lopputulos ei voinut olla epäselvä näille taistelijoille. He marssivat ylpeinä, kunnialleen uskollisina kohti kuolemaa.

25. huhtikuuta 1945 partisaanien ylin johto antoi kansannousun ja yleislakon käskyn ja taistelut Milanossa kiihtyivät. Lakon piirissä olevat raitiovaunut kuljettivat vain työläisiä taisteluasemiin heidän tehtäisiinsä. Olihan kansannousun käsikirjoitus kommunistisen puolueen käsialaa, joten järjestäytymisen linjat kul-

---

⁴ Lyhene ”Pdm” tulee suunnitelman laatijoiden sukunimien alkukirjaimista. He olivat Salòn fasistisen tasavallan tiedustelupalvelun johtaja ja fasistisen puolueen varapuolessihteeri Puccio Pucci ja hänen avustajansa Aniceto Del Massa.

kiivat työpaikkojen kautta. Partisaanijoukot laskeutuivat kaupunkiin vuoristosta, ja kaupungissa toimineet maanalaiset yksiköt – kommunistisen puolueen Gruppi di Azione Patriottica (GAP, Isänmaallisen toiminnan ryhmät) – nousivat melkein kahden vuoden maanalaisen toiminnan jälkeen päivänvaloon. Samaan aikaan kuitenkin osapuolten väliset neuvottelut jatkuivat. Niissä olivat mukana kirkko, fasistit, saksalaiset, liittoutuneet, kommunistit ja kaikki muut italialaiset poliittiset puolueet. He kaikki yrittivät päästä nopeasti rauhanomaiseen ratkaisuun. Kukaan ei halunnut enää, että tilanne kärjistyisi lopulliseen ja turhaan veriseen taisteluun Milanosta.

Fasistien poliittinen ja sotilaallinen organisaatio mureni tunti tunnilta. Mussolini ymmärsi tässä vaiheessa myös, että Valtellinan laakson puolustustaistelu ei ollut enää mahdollinen. Paradoksaalisella tavalla Valtellinaan ryhmittäytyi loppujen lopuksi viimeiseen taisteluun ainoastaan 680 sinipukuista ja mustabaskerista Milice françaisen ranskalaista miliisiä Joseph Darnandin johdolla. Milice française oli Vichyn hallituksen poliittinen poliisi. Ne olivat viimeiset fasistiset joukot, jotka antautuivat Italiassa. Partisaanit vangitsivat Darnandin ja luovuttivat hänet Ranskaan, jossa hänet teloitettiin 10. lokakuuta 1945.

Tilanne oli epätoivoinen ja samalla sekasortoinen. Mussolinin lähipiiriin kuuluvat fasistijohtajat ehdottivat, että pitäisi jäädä Milanoon odottamaan liittoutuneiden saapumista ja antautua heille eikä partisaaneille. Henki olisi ehkä säästynyt. Saksalaiset eivät käytännössä halunneet enää olla tekemisissä fasistien kanssa. Heidän tavoitteensa olivat tässä vaiheessa ainoastaan vetäytyminen pois Italiasta ja ryhmittäytyminen kolmannen valtakunnan alueen sisälle. Saksakin oli antautumassa, ja sotilaat eivät enää halunneet kuolla syyttä vieraalla maaperällä. Saksalaiset yksiköt neuvottelivat usein suoraan italialaisten partisaanien kanssa alueellisista tulitauoista ja vetäytymisreiteistä ilmoittamatta edes asiasta fasisteille. Mussolinin joukot koostuivat tässä vaiheessa enää 12 000 miehestä, joiden komentoketjut olivat katkenneet. Salön armeijan ja sen vapaaehtoisjoukkojen vahvuus oli ollut korkeimmillaan lähes puoli miljoonaa miestä. Nyt joukoista oli vain murto-osa jäljellä. Monet fasistien sotilasjohtajista pakenivat jättäen sotilasyksikkönsä heitteille.

25. huhtikuuta 1945 illalla kello kahdeksan fasistisen puolueen ja Salòn hallituksen ylimmät johdot päättivät poistua Mussolinin johdolla Milanosta. Heidän joukossaan oli myös aiemmin mainittu Pino Romualdi. Fasistien kolonna poistui Milanosta Sveitsin suuntaan, mutta huhtikuun 26. päivän aikana sekin kolonna alkoi murentua. Monet mukana olleista päättivät, aina kun siihen oli tilaisuus, häipyä yksin luottaen omaan kykyynsä selvitä hengissä ilman viimeisiä taisteluita.

Decima MAS jäi suurilta osin Milanoon. Yksikön komentaja Junio Valerio Borghese suoritti joukko-osaston kasarmilla 25. huhtikuuta kello viideltä iltapäivällä viimeisen nimenhuudon, jossa tavanomaisen nimenhuudon jälkeen kutsuttiin viimeistä kertaa kaatuneita taistelutovereita: kaikki taisteluskeltaajat yhdessä vastasivat, kun kaatuneen nimi huudettiin viimeistä kertaa: ”Paikalla!” Tässä ylöpeässä ja surumielisessä seremoniassa kuolleet elivät. Sitten yksikön lippu laskettiin, se luovutettiin Borgheselle, ja yksikön toiminta päättyi. Tämä on toinen keskeinen perustava hetki italialaisen uusfasismin synnyn mytologiassa: Deciman kaatuneiden muistaminen ja sotilaallinen kunnia. Tapa kutsua kaatuneita taistelutovereita nimenhuudossa periytyi Decimalta italialaisille uusfasisteille ja heiltä kaikille muillekin eurooppalaisille uusfasistisille liikkeille.

Taisteluskeltajayksikkö Decima MAS oli yhdessä laskuvarjojääkäridivisioona Folgoren kanssa, joka oli sankarillisesti taistellut El Alameinin taistelussa brittejä vastaan, toisen maailmansodan kunniakkain italialainen sotilasyksikkö. Näiden erikoisjoukkojen perinnön vaalimisesta tuli merkittävä ainesosa uuden fasismin kertomuksessa Italiassa.

Mussolini, noin puolet hänen hallituksensa ministereistä ja Salòn keskeiset vaikuttajat olivat päässeet Milanosta pohjoiseen sijaitsevaan Comon kaupunkiin asti. He söivät lounasta 26. huhtikuuta kaupungin hallintorakennuksessa synkissä tunnelmissa. Mussolini pyysi entistä sisäasiainministeriä Guido Buffarini Guidia selvittämään muutaman muun miehen kanssa, heidän joukossaan myös korporaatioiden ministeri Angelo Tarchi, oliko tie Sveitsin rajalle mahdollisesti vapaa. Tiedustelijat lähtivät matkaan. Muutaman kilometrin päässä heidän autonsa pysäytettiin partisaanien tarkastuspisteessä. Heidät tunnistettiin, ja osa heistä pidätettiin tulitaiste-

lun jälkeen. Muutama ryhmän jäsen kykeni pakenemaan, palaamaan Comoon ja kertomaan Mussolinille tapahtuneesta. Verkot hänen ympärillään kiristyivät.

27. huhtikuuta 1945 kello kolme aamuyöllä varapuoletesihteeri Pino Romualdi onnistui neuvottelemaan partisaanien kanssa joidenkin pääkolonnaan kuuluvien ryhmien antautumisesta. Toiset luovuttivat aseet ja pääsivät pois piirityksestä, osan taas teloittivat sellaiset partisaaniyksiköt, jotka eivät tienneet sopimuksesta, jotkut onnistuivat muuten vain pakenemaan. Tilanne oli sekasortoinen. 32-vuotias Pino Romualdi onnistui itse pakenemaan ja jäi piileskelemään ensin Pohjois-Italiaan ja lopuksi suhteellisen turvalliseen Roomaan. Hän oli se henkilö, jolle lohikäärmeen munien hoiva oli uskottu.

Mussolini onnistui yhden panssaroidun miehistönkuljetusvaunun ja muutaman kuorma-auton saattueessa, jossa oli mukana Salòn keskeisimpiä ministereitä ja heidän perheitään, liittymään perääntyvään saksalaiseen ilmatorjuntakolonnaan. Kuljettuaan vähän matkaa kolonna joutui Dongon kylässä partisaanien pysäyttämäksi. Partisaanit ja saksalaiset neuvottelivat pitkään. Saksalaiset saivat jatkaa perääntymistään maansa rajojen sisälle, pois Italiasta, mikäli he luovuttaisivat partisaaneille kolonnassa mukana olevat italialaiset, joiden mukanaoloa partisaanit epäilivät vahvasti. Piinallisten hetkien jälkeen saksalaiset luovuttivat protestoivat italialaiset fasistit.

Luovutetut fasistit tunsivat nyt, että heidät oli ensin pettänyt kuningas, sitten Italian kansa ja nyt lopuksi vielä saksalainen liittolainen. Mussolini, jonka mukanaoloa kolonnassa partisaanit myös epäilivät vahvasti, löytyi 27. huhtikuuta kello neljä iltapäivällä saksalaisesta kuorma-autosta. Hän oli pukeutunut saksalaiseen sotilastakkiin ja yritti esittää humalaista sammunutta saksalaista sotilasta. Hän oli ainoa italialainen, jolle saksalaiset olivat antaneet luvan piiloutua heidän joukkoonsa. ”Luotan enemmän saksalaisiin kuin italialaisiin”, hän oli sanonut hetki ennen nousuaan kuorma-autoon. Käsky avustaa Mussolinia oli tullut suoraan Berliinistä. Partisaanit pidättivät Mussolinin ja piilottivat hänet ja hänen naisystävänsä Claretta Petaccin, joka oli vähän myöhemmin myös ilmestynyt paikan päälle veljensä kuljettamalla Alfa Romeo -henkilöautolla.

Partisaanien ylin komento – heidän joukossaan myös vuonna 1978 Italian tasavallan presidentiksi noussut sosialisti Sandro Pertini – määräsi Milanosta käsin, että Mussolini ja fasistien korkein johto oli vangitsemisen jälkeen teloitettava välittömästi. Heitä ei saanut päästää hengissä ulos piirityksestä niin, että he olisivat päässeet liittoutuneiden käsiin. Partisaanien komentokeskus pelkäsi, että liittoutuneet olisivat olleet armollisia fasisteille. Partisaanien mielestä italialaisten oli vihdoin otettava kohtalo omiin käsiinsä ja selvitettävä välinsä menneisyytensä kanssa. Diktaattori ja hänen lähipiirinsä piti teloittaa.

Kolmen partisaaniupseerin ryhmä, jonka jäsenet vastasivat suoraan Italian kommunistipuolueen ylimmälle johdolle, saapui paikalle ja teloitti 28. huhtikuuta 1945 iltapäivällä Giulino di Mezzagran pienessä kylässä Benito Mussolinin ja Claretta Petaccin, jotka oli erotettu jo edellisenä iltana muiden fasistien ryhmästä. Virallista käskyä Mussolinin rakastajattaren teloittamisesta ei ollut. He olivat viettäneet viimeisen yönä yhdessä erässä maalaishäällän talossa. Mussolini ja Petacci asetettiin pienellä tiellä erään maalaistalon porttia vasten ja heitä tulitettiin konepistooleilla. Samana päivänä kello 17:48, muutama tunti Mussolinin ja hänen rakastajattarensa kuoleman jälkeen, puoluesihteerä Alessandro Pavolini, neljä Salòn ministeriä ja kahdeksan muuta henkilöä, heidän joukossaan myös Nicola Bombacci ja Ernesto Daquanno, Stefani-tietotoimiston johtaja, teloitettiin Dongossa Comojärven rantakadulla. He kaikki kuolivat rohkeasti ja kunniakkaasti.

Kuvissa, jotka on otettu muutama hetki ennen teloittamista, johtavilla fasisteilla on ajamattomat parrat, räsyiset asut, kampaamattomat epäsiistit tukat: he näyttävät partisaaneilta. Partisaanit taas näyttävät uusissa liittoutuneiden toimittamissa asupuvuissaan jo hyvinvoivalta, levänneeltä ja hyvin varustellulta viralliselta armeijalta. Roolit olivat muuttuneet nopeasti myös ulkoisen olemuksen näkökulmasta. Historiassa käy usein juuri tällä tavalla.

Teloitettujen ruumiit kuljetettiin Milanoon, jonne ne jätettiin lojumaan Piazzale Loreto -nimiselle aukiolle, jossa 10. elokuuta 1944 fasistit olivat jättäneet näytille 15 teloitettua partisaanin ruumiit. Kostonhaluinen väkijoukko häpäisi Mussolinin, Petaccin ja muiden fasistien ruumiit. Jossain vaiheessa partisaanit ripustivat roik-

kumaan pää alaspäin Mussolinin, tunnetuimpien fasistien ja Mussolinin rakastajattaren Claretta Petaccin ruumiit, jotta niiden häväistys loppuisi ja uteliaat näkisivät murhenäytelmän kaukaa ilman tallaantumisvaaraa. Se, että ruumiit ripustettiin pää alaspäin, ei ollut makaaberipoliittinen koreografia: se johtui siitä, että mikäli ruumiit olisi ripustettu käsivarsista, kuoleman jälkeinen jäykkyys olisi voinut aiheuttaa käsivarsien katkeamisen ja ruumiiden putoamisen alas.

Piazzale Loreton raivon kuvat, joissa väkijoukko kohdistaa entisen suurmiehen ja hänen naisystävänsä ruumiisiin sokean vihansa, tulevat iskostumaan uusfasistien mieliin kansallisen häpeän hetkenä. Samat väkijoukot, jotka olivat hurranneet diktaattorille, kääntyivät nyt pelkurimaisesti hänen ja hänen naisystävänsä kuolleita ruumiita vastaan. Taas yksi uusfasistisen kertomuksen ainesosa, joka vahvisti käsitystä massojen pelkurimaisesta luonteesta ja harvojen rohkeudesta.